

КЫРГЫЗСТАНДА АЙЫЛ ЧАРБАСЫН ҚНҮКТҮРҮҮ ЖОЛДОРУ

К.И.Скрябин атындагы Кыргыз агрардык университетта
Экономика жана бизнес факултетти

Молдокулова Б.Ж. Экономика жана ишкердуу-тук кафедрасынын доценти,
Мамырова А.И. Экономика жана ишкердуулук кафедрасынын улуу окутуучусу

©зектуу сездер: Айыл чарба, айдоо аянт, ички дуц азыктары, дыйкан (фермер) чарба, мал чарбачылык, есумдук естуруучулук, айыл чарбасындагы кейгелуу маселелер.

Аннотация: Бул макалада Кыргызстандын айыл чарбасынын азыркы абалына анализ жасалып, анын оош - кыйыш жактары, келечекке койгон максаттары, айыл чарбасын енукуруу жолдору каралган.

Айыл чарбасы эл чарбасынын эц маанилуу жана зарыл болгон тармагы. Ал жалпы калкка керектуу болгон гамак - аш азыктарын ендурет, ал эми жецил енер жай тармагын айыл чарба сырцесу менен камсыз кылып турат. Айыл чарбасынын анугушу менен калктын жашоо децгээли жогорулайт.

Айыл чарбасы биздин республикада экономиканын башка тармактарын енукуруунун булаты болуп саналып келген. Айыл чарбасы материалдык ресурстарды арбын керектеечу тармак болуу менен бирге, трактор, комбайн ж.б. айыл чарба машиналарынын 85% ин колдонот.

Ошондой эле калктын 60% айыл жергесинде жашап жана эмгектенишет. Ал эми жалпы жер аянтынын 53% айыл чарбасында колдонулат. Кыргызстанда айыл чарба азыктары ички дуц азыктарынын 40-45% ын тузет. Ал эми 2007-жылдын маалыматы боюнча айыл чарба азыктарынын 56% ын есумдук естуруучулук азыктары, 42% ын мал чарбачылык азыктары, 1,7% ын айыл чарба тармагындагы тейлеелер, 0,3% ын токой чарбасы жана ацчылык тузет.

Кыргызстанда дыйкан чарбаларынын саны жылдан - жылга есуп жатат. Мисалы, 2005 - жылы 300 миц, 2006 - жылы 313 миц, 2007 - жылы 323 минге жеткен. Бирок бул тузулген дыйкан чарбалардын бардыгы эле ийгиликтуу энукпей жатат. Айыл чарбасындагы кейгейлуу масе лелер дин натыйжасында, дыйкан чарбалар бир топ кыйынчылыктарга дуушар болууда. Мисалы, материалдык - техникалык базанын жоктугу, финансылык каражаттын тартыштыгы, ендурулген азыктардын сапатынын темендугу, аларды сатуу каналдарынын туура эмес уюштурулушу, мамлекеттик колдоонун жетишерлик керсетулбей жаткандыгы, кайра иштетуу тармактарынын онукпей жатышы, ж.б.

Республикадагы дыйкан чарбаларынын ишкердуулугунун жыйынтыктоочу керсеткучу болуп дуц азыктары саналат. Дуц азыгы деп - белгилуу бир убакыттын ичинде ендурулген продукцияны айтабыз. Айыл чарбасында дуц продукцияны талаачылыктан жана мал чарбасынан ендурулген азыктар тузушет.

Талаачылыктан ендурулген дуц азыктарды теменкулер тузет:

- 1) айыл чарба есумдуктерунун дуц тушуму;
- 2) жаш бак-дарактарды естурууге кеткен чыгым;
- 3) бутпей калган ендурушке кеткен чыгым. Буларга куздук эгин айдоого кеткен чыгым, жер кыртышынын келерки жылдын тушуму учун даярдоого кеткен чыгым ж.б. кирет.

Мал чарба тармактарынан ендурулген азыктарга теменкулер кирет: 1) ендурулген даяр азыктар - эт, сут, жуй, жумуртка;

- 2) алынган тел, жаш малдарды естурууде алынган тируулей салмак;
- 3) чоц малдардын кошумча тируулей салмагы;
- 4) кошумча продукция - кык, саман, ж.б.

Айыл чарбасында дун продукциянын 55-56%о ын есумдук

естуруучулук продукциялары, ал эми 44-45% ын мал чарба продукциялары тузет

(1-таблицаны караңыз).

1-таблица
Кыргыз
Республикасында айыл

чарба продукцияларынын дун чыгаруусу (млн, сом)

	жылдар									
	2002-ж		2003-ж		2005-ж		2006-ж		2007-ж	
	млн. сом	%	млн. сом	о/о	млн. сом	%	млн. сом	%	млн. сом	%
Айыл чарба продукциялары	47228,7	100	53565,2	100	63379,5	100	72277,4	100	89886,1	100
а.и.										
дыйканчылык	25531,0	54,1	29741,7	55,5	34496,3	54,4	40739,4	56,4	50436,4	56,1
мал чарбачылыгы	21697,7	45,9	23823,5	44,5	27829,0	43,9	30359,3	42,0	37721,8	42,0

Жогорудагы таблицадан корсету лгендей Кыргыз Республикасынын айыл чарбасында ендурулгон дуц азыгы акыркы 5 жылда 177% га жогорулаган, дыйканчылык тармагында 172% га, ал эми мал чарба азыктары 182%га коп ендурулгон. Анализденген 5 жылда айыл чарбасында ендурулгон дуц азыгы 42660 млн. сомго жогорулаган, бул негизинен дыйканчылык азыгынын осушу менен мунезделет.

Республикабызда айыл чарбасынын келечекте боло турган маселелери:

- жалпы калк учун айыл чарба продукциясын жетшптуу турде ендуруу жана онер жай тармактарын сырце менен камсыз кылуу;
- жалпы элдин тамак-ашка болгон керектоесун толугу менен камсыз кылуу;
- тамак аш продукциясынын жана онер жайына керектелинуучу сырценун резервдерин тузуу.

Бул маселелерди аткаруу учун жана жалпысынан айыл чарбасын енукуруу учун теменку иштерди аткаруу зарыл:

- айыл чарбасын материалдык жана техникалык жактан толугу менен камсыз кылуу;
- илимий-техникалык жетишкендиктерди жана алдыцкы тажрыйбаларды кецири ондурушко киргизуу;
- айыл чарбасында механизация л аштыруу, автоматташтыруу, компшютерлештируу маселелерин ез учурунда, туура чечуу.
- комплекстуу механизацияны жана автоматизацияны ездештуруу;
- жер ресурстарын рационалдуу жана эффективдуу пайдалануу;
- суу ресурстарын рационалдуу жана эффективдуу пайдалануу;
- ондуруштун мындан ары да химизациясын колдонуу, башкача айтканда, минера лдык семирткичтерди, гербицидтерди жана башка уу химикаттарын оптималдуу турде беруу;
- негизги жана айланма фондторду рационалдуу пайдалануу;
- эмгек ресурстарын рационалдуу пайдалануу, башкача айтканда, эмгекке жарамдуу 1 адамга эсептетендеги продукцияны максималдуу турде ендуруп алуу;
- ондуруштун адистешуусу менен топтоштуруусун рационалдуу жайгаштыруу;
- ондуруштук чыгымдарды рационалдуу пайдалануу;
- продукция сапатын такай жогорулатуу;
- ондурушту туура уюштуруу;
- алдыцкы ондуруштук тажрыйбаларды жана илимий-техникалык прогресстин жетишкендиктерин ишке киргизуу;
- айыл чарба продуктуларын кайра иштетуу тармагын оркундотуу;
- айыл чарба продуктуларын сатуу масс лесин туура уюштуруу.
- айыл чарба ишканаларына мамлекеттик колдоо корсотуу, салыктын бардык турлорунен бошотуу, жецилдетилген насыя беру у ж. б.

Жогорудагы белгиленген иштерди туура аткарсак, елкебуздун айыл чарба тармагы енугот деп терец ишенебиз. Ал эми баарыбызга маалым болгондой, айыл чарба тармагы енуксе, анда экономикабыз енугет, демек, жу му шу з ду к кыскар ат, жакырчылык жоюлат, айлык акыбыз жогорулайт, жалпы эл дин жапшоо децгээли жогорулайт.

Колдонулган адабияттар

1. Абдымаликов К.А. Айыл чарбасынын экономикасы. Б. Кыргыз айыл чарба институту. 1994
2. Ашымов М. Экономикалык терминдердин орусча - кыргызча сездугу. -Б.- Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору. -2001.
3. Коваленко Н.А. Экономика селцского хозяйства, М.ЭКМОС.- 1999
4. Попов Н.А. Экономика селцскохозяйственного производства.М. ЭКМОС.1999.
5. Социалчно'экономическое развитие Кыргызстана и прогноз. Под ред. акад. НАН КР Т.К.Койчуева, к.э.н. Джаилова Дж.С., проф. К.Б.Гусева, и т.д.,-Б.-ЦЭиСР при МФ КР.2000.
 6. Экономика Кыргызстана: состояние и проблемы роста. Под ред. Т. С. Дыйканбаев ой, В. И. Ку мскова. Б.- ЦЭН НАН КР. 2001

**НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА
В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ**

**И. о. доцента Буканова Анара Ишеновна
Кыргызский аграрный университет имени К. И» Скрябина
Преподаватель Куканова Мунира Ишеновна, колледж КГУ им И. Арабаева**

Ключевые слова: постоянные и переменные затраты, директ-костинг, классификация затрат.

Аннотация: изучены некоторые проблемы определения правильности разделения затрат на постоянные и переменные для каждого направления деятельности развития управленческого учета

В последние годы бухгалтерский учет в Кыргызстане развивается достаточно динамично. Прделана значительная работа по приближению советской системы бухгалтерского учета к международным требованиям. В 2001 году приняты Постановлением Правительства КР «О Международных стандартах финансовой отчетности (МСФО) в КР».

Таким образом, в настоящее время изменилась методика и нормативная база, регламентирующие учет и контроль в сельском хозяйстве.

Современное сельскохозяйственное предприятие в зависимости от целей его функционирования предполагает его сочетание различных взаимосвязанных и взаимозависимых отраслей производства растениеводства, животноводства и переработки сельскохозяйственного сырья. Результаты деятельности сельскохозяйственных предприятий оцениваются определенной системой показателей, которой в конечном итоге должны ответить на главный вопрос - работает ли данное предприятие в целом прибыльно или нет; приносят ли прибыль отдельные его отрасли (растениеводство или животноводство), производство тех или иных продуктов или нет? Только такой подход может позволить определить, какие отрасли следует отказаться.

По нашему убеждению, независимо от того, будет ли произведенная продукция использована в дальнейшем производственном процессе или она будет реализована на рынке, а также, если часть продукция не найдет никакого применения, вся она должна оцениваться по рыночной стоимости (ценам).

ОСНОВНЫЕ ВОПРОСЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА ПРИ ПРИМЕНЕНИИ МСФО

Преподаватель Буканова Мунира Ишеновна
Колледж Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева

Ключевые слова: МСФО, финансовая отчетность, национальная программа развития бухгалтерского учета.

Аннотация: в статье изучены вопросы бухгалтерского учета и правовая основа ведения бухгалтерского учета при составлении финансовой отчетности в соответствии с требованиями МСФО.

Финансовая информация, предоставляемая пользователем в той или иной стране, может быть значимой только в том случае, если отчетность предприятий готовится на сопоставимой основе. В связи с этим в большинстве развитых стран были разработаны национальные своды принципов бухгалтерского учета либо были приняты Международные бухгалтерские стандарты финансовой отчетности (МСФО).

Мировой опыт показывает, что оптимальной в рыночных условиях является модель организации бухгалтерского учета, соответствующая принципам и требованиям, заложенным в международных стандартах финансовой отчетности (МСФО). Все большую силу набирает тенденция унификации национальных систем бухгалтерского учета, что является следствием развития мирохозяйственных связей, требования свободы движения капиталов.

Рост популярности международных стандартов был обусловлен двумя событиями. Первым стало подписание соглашения между КМСФО и Международной комиссией по ценным бумагам, в котором нашло отражение стремление финансовых кругов и конгресса США привлечь больше иностранных компаний к котировке своих акций на американских биржах. Второе событие, ускорившее переход к МСФО, произошло при объединении Германии. Этот факт во многом предопределил рост потребности привлечения капитала в страну. В связи с этим финансовая отчетность компаний должна была быть больше ориентирована на внешнего пользователя, например, на фондовые биржи или международных инвесторов. Именно поэтому компании, входящие в листинг фондовых бирж и составляющие консолидированные финансовые отчеты, вынуждены были принять МСФО. При правильном применении МСФО обеспечат прозрачность, понятность и сопоставимость, и эти три аспекта являются необходимыми атрибутами финансовой отчетности в условиях рыночной экономики.

Социально-экономических изменений, происходящие в Кыргызской Республике, обусловили необходимость реформирования системы бухгалтерского учета и финансовой отчетности. В течение ряда лет Правительство при поддержке USAID осуществляет проект реформирования национальной системы бухгалтерского учета и финансовой отчетности.

3 апреля 2000 года Президент Кыргызской Республики в целях совершенствования системы бухгалтерской и финансовой отчетности в Кыргызской Республике постановил, что национальные стандарты бухгалтерской и финансовой отчетности Кыргызской Республики должны строго соответствовать МСФО, разрабатываемым Комитетом по между народным стандартам финансовой отчетности.

Затем Правительство КР своим Постановлением от 28 сентября 2001 года № 593 «О международных стандартах финансовой отчетности в Кыргызской Республики» в качестве стандартов финансовой отчетности в нашей республике утвердило Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО), разрабатываемое Комитетом по Международным стандартам финансовой отчетности.

В целях создания законодательной основы для применения МСФО приняты Закон

Кыргызской Республики «О бухгалтерском учете» от 29 апреля 2002 года № 76, который устанавливает правовую основу ведения бухгалтерского учета, составления финансовой отчетности в соответствии с требованиями МСФО.

Выпущен и издан Сборник нормативных документов в области бухгалтерского учета и аудита, состоящий из 2-х томов, куда включены основные нормативные документы в области бухгалтерского учета и аудита, разработанные Государственной комиссией при Правительстве Кыргызской Республики по стандартам финансовой отчетности и аудиту (ГКСФОА) за период 2000-2005 гг.

В помощь бухгалтерам предприятий создана и совершенствуется методическая база для перехода и применения МСФО. Разработаны и изданы: Книга «МСФО-2005»; План счетов бухгалтерского учета финансово- хозяйственной деятельности субъектов и методические рекомендации по его применению в соответствии с МСФО; Методические рекомендации по переходу на ведение бухгалтерского учета в соответствии с требованиями МСФО; Рекомендации по формированию учетной политики субъекта; Положение «О документообороте в бухгалтерском учете»; Инструкция о представлении годовой финансовой отчетности; Методические рекомендации к 21 стандарту МСФО.

Проведена большая организационная работа по переподготовке бухгалтеров и проведена ряд выездных семинаров по переподготовке бухгалтеров по МСФО в регионах республики. Семинары для бухгалтеров были проведены в Ошской, Джалал-Абадской, Чуйской, Баткенской областях, в городах Ош, Джалал-Абад, Токмок.

Отсутствие прозрачной финансовой отчетности не дает возможности для эффективного управления собственностью, привлечения финансовых ресурсов для развития производства. Поэтому приведение национальной системы бухгалтерского учета Кыргызстана в соответствии с требованиями рыночной экономики и международным стандартам финансовой отчетности позволит на практике привлечения инвестиций для развития реального сектора и развития финансовых рынков.

Достаточно остро стоит вопрос подготовки грамотных пользователей, которые должны иметь навыки работы с учетом и отчетностью, составленной по международным стандартам. Они должны понимать, ее читать и как ее использовать. Финансовые аналитики, которые сегодня должны работать на кыргызском рынке, инвесторы, акционеры, государственные органы - все они должны научиться работать на основе информации, полученной из финансовой отчетности, составленной по международным стандартам.

Руководители предприятий не обеспечивают условия по переходу на МСФО в строгом соответствии с графиком перехода, так как руководители предприятий недооценивают выгоды от составления финансовой отчетности в соответствии с МСФО.

Переподготовка специалистов по МСФО осуществляется недостаточно быстрыми темпами. Не все бухгалтеры ответственные за составление финансовой отчетности в соответствии МСФО, прошли переподготовку по МСФО.

Внедрение МСФО в Кыргызской Республике требует проведения постоянного мониторинга перехода экономических субъектов с целью определения дальнейших направлений реализации реформы. Мониторинг и оценка внедрения МСФО имеют важное значение по: оперативному получению объективной информации по состоянию бухгалтерского учета, финансовой отчетности экономических субъектов; взаимодействию государственных регулирующих органов; экономическими субъектами по вопросу внедрения МСФО; реализации нормативных правовых актов в области бухгалтерского учета и финансовой отчетности.

Для развития системы бухгалтерского учета, финансовой отчетности и аудита разработана Концепция развития бухгалтерского учета, финансовой отчетности и аудита, а на ее основе - Национальную программу развития системы бухгалтерского учета, финансовой отчетности и аудита на

период с 2007 г. по 2015 г. для государственного и частного секторов.

Целью данной программы для частного сектора является создание и совершенствование: методологии

бухгалтерского учета и финансовой отчетности; нормативной правовой базы регулирования бухгалтерского учета и финансовой отчетности; методологии мониторинга перехода и дальнейшего использования МСФО.

Национальная программа развития бухгалтерского учета, финансовой отчетности и аудита частного сектора предполагает решение задач последующим основным направлениям: 1. налаживание механизма взаимодействия и осуществления сотрудничества на постоянной основе по получению официального текста МСФО на русском языке;

2 совершенствование методологии

бухгалтерского учета, финансовой отчетности;

3. создание методологической базы ведения бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности с учетом особенностей развития отраслей национальной экономики, негосударственных пенсионных фондов, некоммерческих организаций;
4. совершенствование нормативных правовых актов по регулированию порядка ведения бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности;
5. создание и совершенствование механизма организации мониторинга и оценки внедрения МСФО, путем разработки системы индикаторов, отражающих результативность реализации программы перехода на МСФО;
6. изменение государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования экономического направления и учебных программ с целью включения дисциплин, способствующих изучению и практическому применению МСФО в Кыргызской Республике;
7. переподготовка бухгалтеров акционерных обществ, руководителей, преподавателей вузов и других специалистов в области бухгалтерского учета по МСФО.

Для того чтобы эффективно внедрить стандарты МСФО необходимо изменить и дополнить нормативно-правовую базу. Совершенствование нормативно-правового регулирования должно осуществляться в направлении приведения к международным требованиям не только норм бухгалтерского учета, но и гражданского, налогового законодательства и других отраслей права, а также использования всего положительного опыта, который был наработан в ходе проведения экономической реформы. К настоящему моменту многие нормы международных стандартов бухгалтерского учета из-за нерешенныеTM вышеуказанных проблем не могут быть использованы в отечественной практике. Конечная цель нормативного регулирования бухгалтерского учета - обеспечить прозрачность учетной информации о финансовом положении и результатах деятельности хозяйствующих субъектов и возможность доступа к ней заинтересованных пользователей, что позволит им принимать более обоснованные решения в реализации своих текущих и стратегических целей.

Для достижения этого следует переориентировать нормативное регулирование с учетного процесса его технологичности на бухгалтерскую (финансовую) отчетность. Важно четко определить органы регулирования финансового учета и его место в системе народнохозяйственного учета.

ИЛИМИЙ-ПРАКТИКАЛЫК БИЛИМДЕР МЕНЕН ЭЛ АРАЛЫК АЛМАШУУ

Джумалиева Э.Б.-э.и.д., профессор, Кожоголова В.С.-э.и.к. доцент
К.И. Скрябина атындагы Кыргыз агрардык университетта
Экономика жана бизнес факультета

Озектуу создор: эл аралык мамилелер, маалымат-технологиялык чейре, иновациалык ишкедуулук > патент, франчайзинг, лизинг.

Аннотация: макалада маалымат технологиялык чейренун негизи маалыматтар жана технологиялардын дуйнелук рыногунун формасы, аларды эл аралык еткеруп беруунун жолдору, этаптары чагылдырылган. Илимий-техникалык

билимдер менен комерциалык алмашуулардын кенири колдонулган формалары каралган.

20-кылымдын ортосундагы илимий менен техниканын онугушу эмгекти илимий-техникалык эл аралык белуштуруунун структурасында бурулуш жасады, эл аралык конструктордук экономикалык мамилелердин жаңы чойронун маалыматтык-технологиялык эндурешту менен чойреде жаңы чойренун пай да болушуна алып келди. Кыйла кымбатка формалары женундегу турган жагы илимий фундаменталдуу изилдеелердун езу эмес, алардын комплексу б) натыйжаларын туздон-туз эндурешке киргизуу болуп эеептелет. Маселен, заводдо комбайнды туздон-туз жасап чыгаруу боюнча технологиялык жана эндурештук чыгымдар илимий изилдеелерге жана чийме турундегу тажрыйбалык-конструктордук жактан иштеп чыгууларга кеткен чыгымдардан ондогон эсеге кымбатка тушет. Мындай чыгымдарды дуйнодегу бир да елке кетеро албайт жана мумкун эмес, Натыйжасында интеллектуалдык ишмердуулуктун жыйынтыктарды алмашуу чейресунде кучтерду бириктируу зарылчылыгы пайда болот.

Маалыматтык-технологиялык чейренун негизин маалыматтар жана технологиялардын дуйнелук рыногу тузет.

Маалымат - ар кандай объекттер женунде билимдердин келемун кедейтуучу жаңы маалыматтардын жыйындысы.

Технология - а) товарларды эндурешуунун ыкмалары жана процесстери женундогу билимдердин чечимдердин, башкаруунун билимдердин материалдык технология - станоктор, жабдуулар, машиналар.

Маалыматтар менен технологиянын дуйнелук рыногу елкелерге белгилуу пайдаларды алууга мумкундук берет: биринчиден, тараптар дуйнолук илимий-техникалык тажрыйбаны изилдейт жана ошонун негизинде ушул маалымат менен технологияны импорттогон елкенун техникалык децгээлин жогорулабайт, азыркы замандын инфраструктурами тузет, экинчи жагынан, езулерунун илимий-техникалык жактан жетишкендиктерин коммерциалык турде сатууга мумкундук тузет»

«Маалыматтар менен технологиялардын дуйнелук рыногу», деген тушунуктун бирден-бир жалпыланган формасы практикада жузеге ашырылуучу маалыматтар менен технологияларды эл аралык еткеруп беруу болуп эеептелет. Аны беруунун темендегудей жолдору бар: 1) мамлекеттик структуралар, илим-изилдеечу жана билим беруучу мекемелер аркылуу (илимий-техникалык кызматташуунун программалары же соодалык макулдашуулар боюнча); 2) жеке компаниялар жана адистер аркылуу (чет елкелук партнерлор менен байланыш тузуунун кеп турлуу жолдору боюнча); 3) ар кандай ел колер де иштеп жатышкан бир корпорация алардын филиалдары структуралары аркылуу.

Технологияларды эл аралык еткеруп беруу процессине бир катар этаптар кирет:

1) технологияларды тандоо жана сатып алуу; 2) сатылып алынган технологиями конкреттуу шарттарда оздептуу;

3) бул технология модернизацияланат же жацы, мыктыраак технология менен алмаштырылат.

Башка товарлардан айырмаланып, технологиянын наркы кошумча киреше менен аныкталат технологиялык рента менен ал технологияны рынокто сатуу процессинде пайда болот.

Жацы идеяларды, билимдерди, ачылыштарды ойлоп табууларды жана илимий-техникалык иштеп чыгууларды коммерциялык турде сатуу максатында ендуруу процессине байланыш кан иш-аракеттердин жыйындысы «инновациялык ишмердуулук» катары аныкталат. Инновациялык ишмердуулуктун

материалдык натыйжалары тузулген жана ездештурулген машиналар, жабдуулар, приборлор, автоматташтыруунун

каражаттары болушат. Инновациялык ишмердуулукке бир жерге топтоштурулган кичине жана орточо ишканалардын бирикмечи болушкан инновациялык-технологиялык борборлор (ИТБ) катышышат.

Маселен, Россияда ИТБ медициналык, микробиологиялык

техниканы, лазердик системны, ЭВП учун программаларды, жацы материалдарды жана жабдууларды иштеп чыгышат. ИТБдан тышкары инновациялык ишмердуулукте озгече роль трансулуттук корпорацияларга (ТУК) жана НИОКР иштерин аткарып жатышкан анын белукторуне таандык. Эц ири ТУК ез колдоруна илимий-техникалык иштеп чыгуулар менен изилдеелердун 80% не чейинкисин топтошот, бул технологиялардын эл аралык рыногун монополизациялоого комок берет.

Технологиялардын дуйнелук рыногунда салмактуураак ролду АКШ, Япония, Англия, Германия, Франция елкелеру ойношот

алардын улушуне аралык

технологиялык алмашуунун 60% тен ашуусу туура келет.

Технологиялардын эл аралык рыногунун патентик коргоо техникалык чечимдерге карата да, товардык белгилерге, енер жайлык улгулерге, фирмалык аталыштарга да жузеге ашырылаь

Илимий иштеп чыгууларды ендурушко киргизуунун меенеттерун кыскартуу зарылдыгы лицензиялардын пайда болушуна алып келди.

Лицензия - бул патент ээсине башка адамдын же уюмдун ендурушту белгилуу меоноттун ичинде, белгилуу акыны телее менен ойлоп табууларды, илимий-техникалык жетишкендиктерди, техникалык билимдерди, соода маркасын, ендуруштук сырларын же башка маалыматтарды пайдаланууга уруксат берууге документ.

Лицензиялык макулдашуулардын иштее меенету, эреже катары, 10 жылдан ашпайт да, орто эсеп менен 5-7 жылды тузет.

Патенттелген ойлоп табуулар менен жасалгаларды пайдаланууга укук беруучу лицензиялардан тышкары патентсиз лицензиялар да болот. Бул лицензиялар боюнча ноу-хауну сатып алуу - сатуу процесс и жузеге ашырылат.

Ноу-хау - бул патенттелген технология, ага илимий-техникалык, экономикалык билимдер, ендуруштук тажрыйба, машыгуулар жана чеберликтин сырлары кирет.

Маалыматтарды жана

технологияларды еткеруп беруунун негизги турлеру фундаментапдык НИОКРлар, илимий-изилдеочуулук жана тажрыйба-конструктордук иштеп чыгуулар, илимий ачылыштар, ойлоп табуулар болуп эсептелет.

Илимий - техникалык билимдер менен коммерциялык алмашуулар аларды практикада ишке ашырууга жетиштуу коломде еткеруп беруу жагын карайт. Коммерциялык алмашуунун эц бир таралган формалары булар болуп эсептелет :

жузеге ашырылып жаткан технологияларды (жабдууларды) сатуу, сатып алуу жана ижарага беруу

туз берилуучу чет элдик инвестициялар жана аларды коштоочу ишканаларды, фирмаларды, ендуруштерду

реконструкциялоо, «Уруу, модернизация лоо, патентик-лицензиялык алмашуу;

НИОКРды биргелешип еткеруу;

рынокто «ноу-хауну» жузеге ашыруу; франчайзинг;

лизинг;

Алмашуунун коммерциялык формасынын ичинде патенттик -лицензиялык алмашуу башкы ролду ойнойт.

Патент - бул мамлекеттик орган тарабынан белгилуу мезгилге чейин берилген жана анын ээсине озунун ойлоп табууларын же пайдаланууга өзгөчө укуктарды беруучу документ иштөөсү нормативдик-укуктук базага технологияларды өткөрүп берүү чөйрөсүндө журум-турумдун эл аралык кодексине ылайык жүзөгө ашырылат. Маалыматтар менен технологиялардын эл аралык рыногун жонго салуунун, баалоону жана божомолдоону ошондой эле темендегудей структуралар ишке ашырылат:

Буткул дүйнөлүк соода уюму - БСУ, Буткул дүйнөлүк интеллектуалдык менчик уюму БИМУ, интеллектуалдык менчикке укуктардын аспектери боюнча буткул дүйнөлүк соода уюмунун Макулдашуусу - ТРИПС, соода жана өнүктүрүү боюнча БУУнун конференциясына технологияларды өткөрүп берүү боюнча Комитет ЮНКТАД, Европалык патенттик уюм - ЕПО, коопсуздук жана технологиялар боюнча адисттердин Кеңешмеси - СТЕМ, жеке менчикке укуктардын аспектери боюнча, Буткул дүйнөлүк соода уюмунун Макулдашуусу - ТРИНС, экспортко контролдук жасоочу Координациялоочу комитет КОКОМ.

Илимий-техникалык билимдерди өткөрүгү берүүнүн негизги формаларына булар кирет:

- илимий-техникалык билимдер менен коммерциялык эмес алмашуу, мында гараптардын ортосунда акчалай милдеттенмелери пайда болбойт;

илимий-техникалык билимдер менен коммерциялык түрдө алмашуу, мында кабыл алуучу сатуучу өткөрүп берген илимий-техникалык билимдерге акы төлөйт.

Коммерциялык эмес алмашуу технологиялык маалыматтарды аларды практика жүзүндө колдонуу үчүн жетишүү болгон келемде жана формада өткөрүп берүүнү билдирет. Бул маалыматтар эн жаңы жеткендиктер жөнүндө гана маалыматтарды беришет

Коммерциялык эмес алмашуу темендегудей каналдар аркылуу ишке ашырылат:

- 1) атайын адабияттардын маалыматтык массивдери, компьютердик маалыматтардын банкы, справочниктер, баяндамалар, техникалык стандарттар, фирмалык каналдар, проспектер;
- 2) окумуштуулардын иштиктүү жолугушуулары, илимий конференциялар, семинарлар, керегемелер симпозиумдар, окумуштуулар менен инженерлердин делегациялары менен алмашуулары;

Франчайзинг - бул рынокто жогорку имидже (кадыр-баркка) ээ болушкан ири фирмалардын майда фирмаларга анын кеңири белгилуу болгон товардык маркасындагы белгисин жана башка атрибуткаларын пайдаланууга укук беруусу жана андан белгилуу кирешелерди алуу болуп эсептелет.

Лизинг-бул арендалык (ижаралык) келишимдин негизинде белгилуу суммадагы акы төлөө менен машиналарды, транспорттук каражаттардын, цехтердин, заводдордун жабдууларын, башка кыймылсыз мүлктү пайдаланууга өткөрүп берүүгө байланышкан узак мөөнөттүү аренда.

Колдонулган адабияттар:

1. Мировая экономика: Учебник/ Под ред. Проф. А.С.Булатова. - М.: Юрий, 1999.
2. Международные экономические отношения: Учебник/ Под.Общ.Ред.В.Е.Рыбалкина. М., 1997.
3. Семенов К.А. международные экономические отношения. - М.: Гардика, 1998.

АЙЫЛ ЧАРБА АЗЫКТАРЫН САТУУДАГЫ КӨЙГӨЙЛӨР

**Ж. Исаков, С. Деркенбаева, Г. Туркменова,
Экономика жана бизнес факультетинин
«Менеджмент жана агромаркетинг» кафедрасынын ага окутуучулары**

Озоктуу сөздөр: Дыйкан (фермер) чарбалары, айыл чарба азыктары, базар, соода-сатык иштери, ортомчулар, сатуу каналдары, дуц жана чекене соодалашуу,

Аннотация: Ар турдуу айыл чарба азыктарын сатуучу, бардык мүмкүн болгон соода-сатык орундарын аныктоо жана аларды мунездее. Айыл чарба азыктарын сатуу иштерин, жогорку окуу жайларынын студенттерине жана дыйкан (фермер) чарбаларында эмгектенген инсандар учун, өндүрүлгөн азыктарды инновациялык жол менен базар орундарына ылайыкташтырууну үйрөтүү. Айыл чарба азыктарын сатуу каналдары жана таркатуучу өнөктөшөрдү тандоо.

Кийинки жылдары базар факторлорунун негизги аспектеринин бири, бул айыл чарба азык-тулуктерун альтернативдүү жолдор боюнча сатуу келечегин азайтышы болду. Тактап айтканда, айыл чарба азыктарын сатуу, соода структураларынын өзгөрүшүнө байланыштуу десек болот.

Айыл чарба азык-тулуктерун сатуунун кескин түрдө азайышынын себеби, негизинен коммерциялык структуралардын бул процеске активдүү катышуусуна байланыштуу деп айтсак болот. Бул жерден белгилеп кете турган нерсе, мамлекет, өндүрүшчүлөрдөн сатып алына турган айыл чарба азыктарын келишимдик баада сатып алуу суу керек. Ушундай иштер жүзөгө ашпаган дегенди билдирет, азыктардын өндүрүшчүлөрү өз ара иштөөгө мажбур болууда.

Республикада көптөгөн байкоолордун негизинде, агрардык зоналарга өткөрүлгөн фермердик чарбалардын, мамлекетке азык-тулуктерун өткөрүүнүн азайып кетиши, өкмөт карабынан тузулган келишимдердин бузулушуна байланыштуу десек болот. Мындан тышкары, көп учурларда сатып алуу меенеттерин бузуу, бааны төмөндөтүү жана мурун сүйлөшүлгөн келишимдер боюнча сатып алуу процессин токтотуу, же болбосо сатып алуунун белок альтернативдүү формаларын сунуштоо келип чыгат. Ушуга байланыштуу, азык-тулук өндүрүшчүлөрдүн, жумушчуларга телөө акыларынын көбөйүшү, банк тарабынан алынган кредиттердин өсүшүнө байланыштуу, жалпы эле агро-өнөр жай комплексинде эмгектенген адистердин арасында татаал кырдалды тузууга мажбур кылууда.

Айылдык азык-тулук өндүрүшчүлөрдүн дагы бир кыйынчылыгы, өндүрүлгөн азык-тулуктерун сатып өткөрүү. Республикадагы экономикалык кыйынчылыктарга байланыштуу, айыл чарба азык-тулуктерун өндүрүү кескин түрдө азайып кетишине карабастан, өндүрүшчүлөр өзүлөрүнүн товарларын каалаган баада өткөрүүдө кептеген кыйынчылыкка учурашууда. Ошондуктан айрым региондордо азык-тулуктердун жасалма түрдө пайда болгон дефицита тузулуп жатат. Ошон эле мезгилде, ар бир адамга керектелүүчү азыктардын нормасы да азайууда.

МАТЕРИАЛДЫК ЭМЕС АКТИВДЕРДИ АМОРТИЗАЦИЯЛООНУН УЧУРДАГЫ КЭЭ БИР МАСЕЛЕЛЕРИ

**Касымов А.Х. - улуу окутуучу, К.И. Скрябин атындагы КАУ.
“Айыл чарбасындагы бухгалтердик эсеп жана аудит” кафедрасы.**

Объектуу создор: материалдык эмес активдер, амортизация, амортизациялоо моюноту, калкуляциялык мезгил, эл аралык стандарт, бухгалтердик эсеп, эксплуатациялык моюнот.

Аннотация. Материалдык эмес активдер экономиканын бардык тармагындагы ишканаларды жана уюмдарды техникалык жактан кайрадан курап алган учурдагы маселе экинчи даражадагы маселе болуп ойнойт. Материалдык эмес активдер менен байланышкан операциялардын көлөмүнүн келечекте өсүшү алардын эсебин жүргүзүүдө ошолчөйүндө иштетилип чыккан жолдорду, ал процесстерди экономикалык талдоого жана кеземелдегге комок корсеткөө жолдорду талап кылат.

Кыргыз Республикасында рыноктук мамилелердин өнүгүшү, ишканаларды башкаруу системасынын өркүндөшү жана өндүрүштү идентификациялоо жана материалдык эмес активдердин амортизациялоонун моюнотун аныктоодогу эркиндик амортизациялоонун моюнотун негиздөө жана материалдык эмес активдерди амортизациялоо ыкмаларын талдоо бүгүнкү күндө актуалдуу маселе экендигин көрсөтөт. Амортизациянын маңызы жөнүндө экономикалык адабияттарда бирдиктуу ой-пикирлер жок. Кээ бир экономисттер (мисалы, В.А. Воротилов, П.С. Иванов) аны продукциянын наркына жеңилүүнү (износ) алып баруу катары караса, башкалар (П.М. Павлов) - каражаттарды чогултуу ыкмасы катары, учунчу топ - чыгымдарды калкуляциялык мезгилдер боюнча белүштүрүү ыкмасы, ал эми төртүнчү топ (Я.В. Соколов, М.Л. Готов) - пай даны салык менен камтуудагы жеңилдиктер катары карашкан,

Батыш экономисттердин пикири боюнча, амортизация бул активдердин наркын алардын пайдалуу кызмат корсетүү убактысынын учурунда чыгыштоо болуп саналат. Чет элдик окумуштуулардын иштеринде амортизация жөнүндө мындай аныктама берилет: “бухгалтердик эсептин принциптерине ылайык өндүрүлгөн кубаттуулуктардын наркы алардын божомол эксплуатациялык моюнотунун ичинде отчеттук мезгилдерге алып баруу (чыгыштоо) аркылуу тегиз белүштүрүлүшү керек”.

Биздин көз караш боюнча, амортизация көп кырдуу функцияны аткарат, башкача айтканда, калкуляциялык мезгилдер боюнча чыгымдарды белүштүрөт, жеңилүү (износ) продукциянын наркына которуу функциясын аткарат, каражаттарды чогултуу ыкмасы жана пайдага болгон салыкты азайтуу жолу да болот. Ошондуктан амортизация процесс катары бир канча этаптардан турат:

- Амортизациялык чегеруулердин нормасын эсептөө;
- Бир айлык амортизациянын суммасын аныктоо;
- Чегерууну продукциянын өздүк наркына кошуу;
- Эсептик саясатта бекитилген норма боюнча эсептөө жүргүзүү;
- Резервдик капиталды тузуу;
- Салык менен камтылуучу пайданы азайтат.

Экономикалык көз карашта, жеңилүү (износ) жана амортизация - бул мазмуну боюнча эки башка процесс, өзүнүн наркын акырындык менен жоготуу бул жеңилүү процесси катары каралса, ал эми наркын жаңы тузулган продукцияга өткөрүп берүү амортизациялоо процессинде көрүнөт. Мына ошолчөйүндө катары эки процессинин суммасына барабар болбошу мүмкүн.

Чет элдерде эки термин колдонулат, мисалы, негизги каражаттардын жеңилүүсү (износ) - depreciation, ал эми материалдык эмес активдердин амортизациясы amortization терминдери менен белгиленет. Азыркы мезгилде улуттук эсептик практикада да ушул терминдер колдонула баштады, негизги каражаттар учун - жеңилүү, ал эми материалдык эмес активдер учун амортизация. Бул терминдерди колдонуу дайыма сез эмне жөнүндө болуп жаткандыгын, же негизги каражаттар же материалдык эмес активдер жөнүндө экендигин так айтууга болот.

Материалдык эмес активдер өзүнүн өзгөчөлүгүнө байланыштуу физикалык эмес моралдык эскирүүгө дуушар болушат жана ал дайыма бирдей калыпта болбойт, бул прогрессивдик технологиялардын пайда болуусунун натыйжасындагы илимий-техникалык өнүгүү менен негизделет.

Моралдык эскирүүнүн эки түрү бар: биринчи, аларды кайра иштеп чыгууга кеткен коомдук зарыл чыгымдардын кыскарышынын таасири менен нарктын төмөндөшү; экинчи, ошолчөйүндө прогрессивдүү жана натыйжалуу технологияларды өндүрүшкө киргизүүнүн натыйжасында нарктын төмөндөшү. Эскирүүнүн мына

ушул турлерунун таасири менен материалдык эмес активдер езунун мунезу жана экономикалык натыйжалуулугу боюнча артта калышат. Маралдык жактан эскирууну аныктоонун негизги ыкмасы аны жаңы, бир канча ездештурулган объект менен салыштыруу болуп саналат. Мисалы, ЭЭМ учун программалардын жаңы версиясы, айрыкча бухгалтердик прш раммалар, алты айдан бир жылга чейинки мезгилге чыгарылат. Мына ошондуктан ал программаларды бир жарым жылдан кеп, бирок программанын даты уч жыл кызмат кыла турган мумкунчулугуне карабастан, колдонуу пайдасыз жана натыйжалуулугу темой болот. Азыркы мезгилде амортизацияны эсептөө маселеси боюнча, материалдык эмес активдердин амортизациясын чегеруу нормалары жонундегу нормативдик документтер жана справочниктер жок. Бул керунуш практикалык кызматкерлерге тандоо мумкунчулугун тузгон менен, экинчиден, аларды так аныкталган багыттан четтетет.

Ошондуктан, биздин оюбуз боюнча, эсептик саясатта ишканада колдонулуучу материалдык эмес активдердин ар бир туру боюнча амортизацияны чегеруунун тартибин чагылдыруу керек. Анткени амортизацияны чегеруу учун ар кандай ыкмалар колдонула жана аны тандоо активден алынган экономикалык пайданы колдонуунун моделин коз каранды болот. Эгерде колдонуунун моделин так аныктоо мумкун болбосо, анда бухгалтер эсептик саясатта наркты бирдей чыгыштоо (туз сызык) ыкмасын тандаганы туура болот. Тандап алынган амортизацияны чегеруу ыкмасы, эгерде активден алынган экономикалык пайданы колдонуу моделинде эч кандай озгеруу болбосо, отчеттук мезгилден кийинки отчеттук мезгилге чейин колдонула берет.

Бухгалтердик эсептин № 38 - Стандарты ишканаларга амортизацияны чегеруунун теменку ыкмаларын колдонууга уруксат берет:

- а) туз сызык (тең белуштуруп чыгыштоо);
- б) ендуруштук (ондурулгон продукциянын колом уно пропорционалдуу турде);
- в) Тездетилген чыгыштоо ыкмалары:
 - 1) кемуучу калдык;
 - 2) кумулятивдик.

Тездетилген амортизацияны колдонуу материалдык эмес активдерди пайдалануу меонетунун биринчи жарымында эле анын наркынын учтен эки болугун амортизация турунде чегерууге мумкунчулук берет жана ал моралдык жоготууларга каршы кепилдик болуп саналат.

Материалдык эмес активдердин пайдалуу кызмат меенегун жана анын амортизациясын чегеруу ыкмасын ар бир финансылык отчетторду тузуу кунунде кайрадан карап чыгуу зарыл экендигин дайыма эске тутуу зарыл. Эгерде кутулган кызмат меенету мурда аныкталган меонеттен айырмаланса, анда амортизацияны чегеруу меенету да езгоруусу зарыл.

Жалпы эреже боюнча амортизациялык чегеруунун нормасы баштапкы нарктын жана пайдалуу кызмат меонетунун (ишкананын ишкердуулугунун меонотунон ашпаган меенетгун) негизинде аныкталат. Материалдык эмес активдердин пайдалуу кызмат меенету катары алардын иш каната киреше алып келген гана мезгили эсептелет. Бул мезгил материалдык эмес активдин нормативдик мезгилинен аз же кеп болушу да мумкун. Материалдык эмес активдер негизинен кыска пайдалуу кызмат меенетгун ичинде же болбосо 20 жылдан ашпаган мезгилде амортизацияланаг.

Материалдык эмес активдердин “пайдалуу емурун” аныктоодо ишканалар геменку факторлорду эске алуусу зарыл:

- а) укуктук жана контрактгык шарттар;
- б) укукту узартуу же калыбына келтируу шарттары;
- в) моралдык эскируунун, суроо-талаптын, конкуренциянын жана башка экономикалык факторлордун таасирин;
- г) кутулуучу кызмат меонетту;
- д) конкуренттердин кыймыл аракеттерин;
- е) ар турдуу кызмат меоноттегу башка активдердин курамын тузген материалдык эмес активди.

Материалдык эмес активдер боюнча амортизацияны эсептөөдө бардык болгон ыкмаларды колдонууга болот. Бирок финансылык отчеттордо амортизациянын ыкмасы жана мезгили чечмелеп керсетулушу керек. Демек, материалдык эмес активдердин суммасы системалык турде болуштурулат:

- а) пайдалуу кызмат меонотунун ичинде. Аны ишкана езу аныктайт;
- б) кызмат меонету анык болбогон материалдык эмес активдер учун башталкы катталган кундон баштап 20 жылдан ашпаган мезгилдин ичинде.

Жогоруда айтылгандардын негизинде, материалдык эмес активдердин наркын телоо учун уч вариантты колдонсо болот:

Биринчи вариант пайдалуу кызмат меонотун аныктоого мумкун болгон объекттер учун. Бул учурда материалдык эмес активдердин бир айлык амортизациясынын суммасы теменку формула менен аныкталат:

$$f_{ма} = \frac{P_c}{C_{пс}} \times 12 \quad (1)$$

бул жерде, $Y_{ма}$ - материалдык эмес активдин бир айлык амортизациясынын суммасы;

P_c - материалдык эмес активдин баштапкы наркы;

$C_{пс}$ - алардын пайдалуу кызмат моонету.

Экинчи вариант пайдалуу кызмат меенетун аныктоого мумкун болбогон объекттер учун. Мында эсеп томенку формула менен жургузулот:

$$f_{ма} = P_c : 240$$

(2)

бул жерде, $Y_{ма}$ - материалдык эмес активдин бир айлык амортизациясынын суммасы;

P_c - материалдык эмес активдин баштапкы наркы;

Учунчу вариант мезгил еткену менен наркы темендобоген же колдонуу мезгилинде алынуучу пайда азайбаган объекттер учун.

Жогоруда белгиленген варианттардын экое тен бирдей натыйжаны берет, бирок биринчиси кебурук эсептик маалыматтын аналитикасын камсыз кылат, ал эми экинчисин - материалдык эмес активдердин кээ бир турлеру, мисалы, уюштуруучулук чыгымдар, учун колдонууга болот. Амортизацияны чагылдыруунун бул ыкмасын, биздин оюбуз боюнча, маалыматтарды так чечмелеену талап кылбаган жана материалдык эмес активдердин бир аз туру менен гана иштеген иш каналарга колдонуу учун сунуштоого болот.

Колдонулган адабияттар:

1. Бухгалтердик эсептин №38- Эл аралык стандарты “Материалдык эмес активдер”// Бухгалтердик эсептин Эл аралык стандарты боюнча Комитет. -1994.

2. Башкинскас В.Ю., Николаева С.А., Скапенкер М.Ю. Нематериальные активы: правовое регулирование, учет, налогообложение. - М.: Анализ ика-Пресс.- 1998.

3. Михалева Е.В., Хорина Л.И. Учет и налогообложение нематериальных активов//Библиотека бухгалтера и предпринимателя. - Алмаз ы, 2002.

ИПОТЕКАЛЫК НАСЫЯНЫН МААНИСИ ЖАНА АНЫН КЫРГЫЗ ЭКОНОМИКАСЫН ОНУКТУРУУДОГУ ОРДУ

Мамбетмусаева Р.А.

Озектуу Создер: Ипотекалык насыя, банк системасы, ипотекалык банк. дуйнолук финансы кризиси, ипотекалык насыянын механизми.

Аннотация: Бул макалада азыркы учурда кээ мамлекеттер учун бирден-бир финансылык кызмат корсетуунун тез онугуу багыты катары эсептелген, ал эми кээ бир елкелер учун кризистин очогу болуп берген ипотекалык насыянын пай да болуу тарыхы, мааниси жана Кыргызстандын экономикасына анын керсеткен таасири жөнүндө баяндалат.

Акыркы 5-7 жыл мурун кыргыз финансы системасында ипотекалык насыя деген тушунук пайда болду. Эң алгач «ипотека» деген сөздүн мазмунуна жана келип чыгуу тарыхына токтолсок. Бул тушунук биздин заманга чейин VI кылымда реформачы Солон тарабынан киргизилген. Ал ошол мезгил у¹гун акылга сыйбас кадам катары эсептелген, жанылык киргизген. Жерге болгон карыздардан карапайым эл катмарын куткаруу менен, жерди мураска калтыруу укугун киргизген. Бул жаны керуноштун негизги максаты болуп: ар бир адам менчигин өз ыктыяры менен башка бирөөгө белек кылып беруусу болгон. Эгерде, Афинада буга чейин карызын телой албаган адам езунун керт башы менен жооп берип кулга айланса, ал эми жаны реформа жон гана мулктун куроого коюу жоопкерчилигин киргизген.

Куроого коюлган жер тилкесинин чекесине «ипотека» деген жазуу менен мамы орнотулган. Мындай жазуу менен орнотулган мамы, жер тилкеси куроого коюлган экендигин тастыктаган белги катары саналган жана «ипотека» деп, аталган. "Hypotheca" грек тилинен которгондо- эн, белги деген маанини берет.

Андан кийинки ипотеканын онугуусу Рим империясына таандык. Римде кыймылсыз мулктун ижарага койгон жеке адамдарга насыя берген атайы мексеме уюмдар ачыла баштаган.

Калктын жетим-жесир деген сыяктуу жардамга муктаж катмарына ипотекалык насыя темонку пайыздар менен берилген. Кыска мөөнөттүн ичинде ипотека институту **фидуциядан** (fiducia латын сезу-ишенимдин негизиндеги келишим) прогрессивдүү стадия катары саналган, пигнуска (pignus латын сезу-формалдуу эмес курее) андан ары ипотекага чейин, эволюциялык жол менен енуукен. Фидуциянын шарты мындайча болгон. Кыймылсыз мулк кредитордун менчигине өткөн, келишим аяктаган соң кредитор кааласа куреедогу мулктун сатканга, кааласа ээсин кайтарып бергенге укуктуу болгон. Пигнус келишиминде мулк менчикке эмес, жон гана убактылуу кредитордун карамагына өткөн. Карыз адам эгер, карызын тело албай калса анда куреедогу мулк кредитор тарабынан сатылган.

Азыркы укук жана кыргыз мыйзамдарын алып карасак. курееге мулк ипотека келишиминин негизинде коюлат. Келишим үч тараптуу- акчага муктаж карыздар тарап, куроенун ээси жана насыя берип жаткан тарап. Кээде, акчага муктаж адамдын куроого кое турган мулк озунуку боло турган болсо, келишим эки тараптуу тузулган: карыз насыя алып жаткан тарап (куроенун ээси), насыя берип жаткан тарап. Бул келишимге жана учурдагы мыйзамдарга ылайык, мулк курее ээсинин карамагында кала берет жана ал курееден колдонгонго укуктуу. Бирок, келишим аяктаганга чейин, мулктун сатканга, белекке бергенге, мураска калтырганга, булундургенге укугунан ажыратылат. Ипотекалык келишим мамлекеттик нотариалдык конторалынан куболондурулат. Мамлекеттик жерди каттоо мекемелеринен каттоодон куреедо деп өтөт.

Ипотекалык насыянын жогоруда айтылган баскычтарын салыштырып өтсек, ар бир учурдун езунун мыйзамдары бар.

Ипотекалык насыя, дүйнө тажрыйбасында жогоруда айтылган жолдон сырткары, ипотекалык банктардын кемегунде да, енуукен. Биринчи деңгээлдеги ипотекалык система енуукен мамлекеттерде, дүйнөлүк кризис учурунда да, өз таасирин жогото алган жок деп айтканга болот. Мисал катары, биринчи деңгээлдеги ипотекалык насыя енуукен Данияны алып караганга болот. Ипотекалык насыянын биринчи деңгээли,

ипотекалык баалуу кагаздарды чыгаруу негизинде пайда болгон. Данияда жана Германияда ипотекалык баалуу кагаздардын келему Европа баалуу кагаздарынын торттон бир болугун тузет. Ипотекалык банктардын Германияда 1900-жылдан баштап енуken, езунчо системалаштырылган туйундеру иштеп келет.

Ошол эле учурда башка, дуйне елкелерунде ипотекалык насыянын эки децгээлдуу системасы енуго баштаган. Бул жерде кредитор ипотека баалуу кагаздарынын эмитента болуп саналат. Мындай система 1929—1933 жылдары улуу депрессия учурунда Америка Кошмо Штаттарында ишке ашырылган. жана ушул системанын жардамы негизинде Америка Кошмо Штаттары улуу депрессиядан чыгып кете алышкан. Экинчи децгээлдеги ипотекалык насыянын бирден бир езгечолугу болуп, ипотекалык облигациялардын негизинде, кеп улуттук масштабдын татаал базарындагы кеп сандаган мекеме-уюмдардын бош каражаттарын, тартуу болуп эсептелет. Мындай уюмдарга: коммерциялык жана аманат банктары, камсыздандыруу компаниялары, пенсия фондусу, аманат жана кредиттик ассоциациялар кирет.

Мамлекеттеги турак-жай жана социалдык, демографиялык кейгейлерун чечууде ипотекалык программа кептеген жылдар бою Америка Кошмо Штаттарында езун оордун ээлеп келген. Жогорудагыдай кейгейлерду чечууде атайы адистештирилген Федералдык улуттук ипотекалык ассоциация (Fannie Mae), Турак жай насыясынын корпорациясы (Freddie Mac) жана Мамлекеттик улуттук ипотекалык ассоциациялар (Ginnie Mae) тузулгон. Бул финансылык уюмдар, турак жайга болгон ипотекалык насыяга жана ипотекалык баалуу кагаздарын чыгарганга мамлекет тарабынан кепилдик берип, камсыздандырып келген.

Азыркы учурда ушул финансылык уюмдар банкрот болуп, анадан улап буткул дуйне финансылык кризиске учурап турган мезгил. Адистердин, аналитиктердин ар турдуу ойлоруна сарасеп салсак акыркы жылдары жогоруда керсетуп кеткен финансылык уюмдар ипотекалык акцияларды нефть чыгарган олколорго жана АКШнын Кытай, Япония, Туштук Корея сыяктуу онектоштеруне чоц елчемде сага баштаган. Ошол башка мамлекеттерге акцияларды сатуу менен бирге АКШда берилген ипотека насыясынын суммасы 3 триллионго долларга жеткен. Мынчалык чоц сумманы ипотека бизнеси сицире албай калган. Кредиторлордун бул сектордогу улушу абдан есуп, 10-25 пайызга чейин жеткен. Ипотеканын кецири жайылуусунан улам, ипотекалык банктар кардардын мумкунчулуктеруне карабай элдин начар жашаган катмарына да, кредит бере баштаган. Ушундан улам, ипотекалык кредитти толой албагандардын саны есуп, акырында буткул системанын банкрот болушуна туртку болду.

Федералдык улуттук ипотекалык ассоциация (Fannie Mae), Турак жай насыясынын корпорациясы (Freddie Mac) жана Мамлекеттик улуттук ипотекалык ассоциация (Ginnie Mae) сындуу финансылык уюмдардын ипотекалык акцияларды чексиз санда эсеби жок чыгарып, чет елкелерге сатып, кредиторлордун инвестициясын ашыкча ипотека кредитине тартуусу дуйнолук ипотека системасын жана буткул дуйне елкелерун кризиске учуратты.

Дуйнелук валюта фондусунун эсебинде, кризистин баштапкы этаптарындагы банктардын, мамлекеттик, пенсия, камсыздандыруу фонддорунун баардык чыгымынын суммасы 945 миллиард долларга жетти. Ипотекалык баалуу кагаздарын сатып алган, баардык нефть ендуруучу елкелер финансы кризисине тушугушту.

Ошентип, ипотекалык насыянын дуйне тарыхына сарасеп салсак. кээ бир елколор (АКШ 30-жылдары, Канада, Германия 40-50 жылдары, Аргентина, Чили 70-80 жылдары, Дания, Сингапур), насыянын бул турунун жардамы астында экономикасын алга жылдырган

Жогоркуда айтып еткен экинчи децгээлдеги ипотекалык насыя енуken елкелерде, дуйне кризисинин башаты башталып жатат.

АКШдагы жана Британиядагы мамлекеттердин ипотекалык рыногунун банкротко учураганын жарыялагандан тарта, жацыдан ипотека насыясын жузого ашырып келе жаткан Кыргызстандагы саналуу банктар, финансылык уюмдар ишкерлигин токтотуп коюшту. Бирок, акыркы мезгилдерде коммерциялык банктар кайрадан ишкерлигин жандандыра башташты. Бирок, азыркы Кыргызстандагы ипотекалык насыя катары берилип жаткан ипотекалык насыянын берилген меенету аз, пайыздык ставкасы чон.

Ушундан улам, Кыргызстанда ипотека насыясын енукуруу керекпи? Кыргызстандагы жацы жанданып келе жаткан ипотекалык насыяга кризистин тийгизген таасири канчалык? деген суроолор пайда болот. Атайы адистердин ойлорун окуп, анализдеп темендегудей жооп берип королук.

Кыргыз ипотекалык рыногуна дуйне кризисинин анчалык деле таасири тийбейт.

Биринчиден биздин олкодо башка чет елкелорге салыштырмалуу ипотекалык баалуу кагаздар рыногу анчейин онуккон эмес. Облигациялар жеке адамдардын колунда.

Экинчиден биздин окмет элчилеп АКШ баалуу кагаздарын сатып алган эмес.

Учунчудви бизде ипотека жацы тана пайда болду жана коцшу Казакстандан сырткары башка мамлекеттер менен ипотека насыясы боюнча байланышыбыз жок.

Россиялык "Глобэкс" банкынын башкармачылыгынын мучесу Алексей Струлининдин оюна кошулсак

«Кризис боло турган койгейлер учун жакшы прививка болуп бере алды» Финансылык кризис, финансы мекемелерине финансылык иштерге, астейдил, так, анализдеп мамиле кылуу керектигин эскертип отту. Мындан аркы Кыргызстандагы ипотеканын онугуусу ички керектоо менен байланыштуу. Эгер азыркы этаптагы элдин турак жайга, айыл жергесиндеги калктын кошу мча каражаттарга керектеесун карап кореек ипотекага болгон элдин суроо -талабы чоц. Ипотекалык насыяны мындан ары жандандыра турган болсок жылдык пайыздын елчомун 12-14 пайызга, берилген меонотун 15 жылга чейин жеткирип. Ипотеканын жардамы менен ар турдуу экономикалык кейгейлердуу чечууго болоорун дуйнедегу коп елколердун иш тажрыйбасынын енуугу тарыхы кергезуп турат. Оц жактарын колдонуп терс жактарын болтурбай иш алпаруу биздин милдет.

УДК 339.9 (575.2)

КЫРГЫЗСТАНДЫН ТЫШКЫ ЭКОНОМИКАЛЫК БАЙЛАНЫШЫНЫН АЗЫРКЫ
АБАЛЫ ЖАНА АНЫ ОНУКТУРУУ ЖОЛДОРУ

Молдокулова Б.Ж. Экономика жана ишкердуулук кафедрасынын доценти
К.И.Скрябин атындагы Кыргыз агрардык университетта
Экономика жана бизнес факултетти

Озоктуу сездер; Тышкы экономикалык байланыш, экспорт, импорт, салдо, товар жугуртуу, тышкы экономикалык саясат.

Аннотация: Бул макалада Кыргызстандын тышкы экономикалык абалы, башка елкелор менен болгон товар жугуртуусу, байланышы анализденген. Ошондой эле Кыргызстандын тышкы экономикалык байланышына таасирин тийгизуучу факторлор, жана аны жогорулатуу жолдору аныкталган.

Тышкы экономикалык

байланыштар елкелор арасындагы турдуу ресурстардын жана товарлардын алмашуусунун негизинде пайда болгон мамилелердин экономикалык системасын тузет. Эл аралык децгээлде калыптанган тышкы экономикалык байланыштын функцияларына темендегулер кирет: жаратылыш ресурстарын жана эл аралык децгээлде алмашууну уюштуруу жана тейлее; эмгекти эл аралык белуштуруунун продуктуларын керектее наркын эл аралык децгээлде кабыл алуу; эл аралык акча алмашууну уюштуруу. Азыркы дуйнолук система алкагында тышкы экономикалык байланыштар негизинен мамлекеттин улуттук кирешесин кебойтуунун, чарба комплекстеринин чыгымдарынын экономикасынын жана илимий-техникалык прогрессти

жогорулатуунун фактору катары каралат.

Кыргызстан езунун он жети жылдан ашуун эгемендуу енуугу жолунда экономикалык жактан олуттуу маселелер келип чыгып, алардын айрымдары чечилсе, копчу лугу тиешелуу, туура чечим кабыл алууну талап кылууда. Мына ушундай маанилуу маселелердин бири катары Кыргызстандын тышкы экономикалык саясаты, мамилеси, байланышы болуп эсептелет.